

Международните системи: метод и същност

Соня Хинкова

Текстът е част от книгата „Формирането на Двуполусния свят”,

издадена през 2016 г.

За да бъдат обособени различните международни системи, в настоящото изследване се използва **холистичният (системният) подход**, при който ударението се поставя върху цялото, а не върху отделните му части – т.нар. холистичен (системен) фокус. Този метод вече е приложен от автора при изследването на международните отношения през XIX век и чрез него са обособени като теоретични конструкции системите „Метерних и „Реалполитик” (Хинкова 2012). Той е подходящ за изследване на международните отношения, защото между теоретиците има съгласие, че нивата на анализ са три: индивид, държава и система, независимо от това дали работят в парадигмата на неореализъм/структурализъм или на неолиберализъм/теория за взаимозависимостта, (Waltz 1979: chapter 1; Най 1998: 49). И Кенет Уолц, и Джоузеф Най, и много други, както и авторът на настоящото изследване, приемат, че обясненията на ниво индивид рядко са задоволителни, тъй като самата същност на международната политика предполага по-скоро отношения между държави, отколкото между индивиди. Индивидите имат значение като лидери, но чрез тях не могат да се изведат причинно-следствените връзки. Второто ниво – природата на държавата или обществото, демократично или тоталитарно – също не е достатъчно, за да се обясни възникването на една война. Най-състоятелните обяснения, всъщност, се получават при взаимодействието между второто ниво на анализ (държава) и третото (международна система), защото анализът на ниво система е обяснение отвън навътре – поглед върху начина, по който цялостната система ограничава държавите, а второто ниво е обяснение отвътре навън – тълкуване на резултатите според това, което се случва в държавите.

От къде обаче трябва да се започне – от системата или от държавите? И в изследването на международните системи „Метерних” и „Реалполитик”, и в настоящия

анализ на Двуполусния свят авторът следва правилото на пестеливостта (Окамов бръснар), според което доброто обяснение премахва ненужните детайли и пестеливостта е способността да се обясни много с малко. Но това е само един от критериите за адекватността на теориите. Друг критерий е обхватът на теорията – каква част от поведението на държавите покрива и обяснителната ѝ приспособимост – колко неуточнени детайли или аномалии взема под внимание. В контекста на тези съображения, системата е добрата стартова позиция, защото обясненията на това ниво се смятат за най-прости (изчистени). Освен това анализът на ниво международна система **предоставя ясен, удобен за ползване и същевременно всеобхватен модел**. При такъв анализ се приема, че поведението на отделните части (държавите) се определят от системата, а това кореспондира с *основната теза на настоящото изследване, че външната политика на водещите държави е детерминирана от общоприети условия и норми, които се формират в определен международен ред (конкретна международна система)*.

Той може да бъде „договорен” на форум на победителите като Виенския конгрес през 1815 г., както е при международната система „Метерних”. Може да бъде наложен и чрез събития, които оформят определено статукво като революциите и войните в средата на XIX век (революциите от 1848 г.; Кримската война 1853-56; войните за обединение на Италия и Германия през 60-те години), които променят международната среда и водят до формирането на международната система „Реалполитик”. Значима промяна предизвикват и поредицата от регионални кризи, възникнали в двете десетилетия преди Първата световна война. Динамиката в международната среда, която е последица от тези кризи, води до формирането на Двуполусния свят. Разпадането на Източния блок в края на XX век също е условна граница, след която се създават нови норми и правила в международната среда, а това логично води към формиране на следващата система – постбиполярният свят. В този ред на мисли, системният подход е **по-пригоден да представи широки обобщения** за това как се държат държавите в структура, за която се приема, че задава параметрите на конкретна международна среда.

Холистичният подход (метод) е избран от автора на настоящото изследване и защото му позволява по-убедително да отстоява виждането си, че всяка една от международните системи (включително и Двуполусният свят) се характеризира с устойчива идейна, политическа и хронологична рамка, в която се осъществява конкретна

и специфична организация на субектите (държави и организации) в международните отношения. Чрез този метод се **дава приоритет на системното ниво** и се приема, че държавите функционират по определен начин заради международната система. Това означава, че мястото на държавата в системата определя начина ѝ на действие и че държави със сходно положение, реагират по сходен начин. Освен това се отделя внимание само на поведението на големите държави.

Важно е да се подчертае, обаче, че връзката система – държави е като между общо и частно, при което влиянието не е еднопосочно и много трудно се дефинира прецизно. Затова, второто ниво на анализ – отделните държави и другите участници в международните отношения – също присъства в настоящото изследване. То е разработено чрез анализ на външната политика на Великите сили при формирането на Двуполусния свят, като се приема, че тя е детерминирана от конкретна международна среда. Анализът на второто ниво (държавите) е необходим, защото дава по-богати описания и причинно-следствени връзки в случаи, в които трябва да се изясни защо е започнал един конфликт. С него се поставя акцент и върху елементите на системата.

Системният подход е предпочетен и защото **улеснява извеждането на логиката на процесите в световната политика в твърде широки хронологични граници**. В тях възникват значителен брой дипломатически събития и се развиват различни процеси във външната политика на отделните държави и в международните отношения. Поради множеството им, те не могат да бъдат разгледани така детайлно и задълбочено както при едно историческо изследване, центрирано върху конкретен проблем и по-тясна хронологична рамка. Още по-точно е да се каже, че всъщност изследователското усилие в настоящото изследване е насочено към обясняване на значим фактологичен материал, а не към неговото откриване. Той се приема за даденост, а историческите факти, които вече са открити, се използват като аргументи, за доказване на определена теза. Така се търси отговор на въпроса, защо се случват определени събития и процеси в международните отношения и по-конкретно – „защо“ възниква Двуполусният свят, а не „какво“ се случва. Това „какво се случва“, не е без значение, но, само по себе си, не може да очертае динамиката и промените, които водят до смяна на системите в международните отношения и да позволи моделирането на теоретични конструкции.

Използваният тук метод се базира на концепцията за международна система, която се формира през 60-те години на XX в. Тя предполага, че хората като индивиди или групи (организирани в държави) действат по начини, създаващи модели на поведение, които могат да бъдат описани като системи.¹ Възгледът за системния характер на международните отношения се формира сравнително късно, под влияние на нарастващата взаимозависимост на света и консолидирането на неговата цялостност и затова е още по-подходящ за изследване на международните отношения в Двуполюсния свят. Този възглед съдържа идеята за „обясняване” на характерни международни модели чрез теоретични конструкции и е прилаган в различни теории за международните отношения: неореализъм, теории за интеграцията, теории за процеса на вземане на решения, теории за конфликтите, теории за прогнозите, теории за нивата на анализ на международната политика. По отношение на последните теории, които са важни за методологията на настоящото изследване, разглеждането на международната политика като международни системи е част от концептуализацията на нивата на анализ, където глобалната система съдържа държави и други единици (подсистеми), а те на свой ред съдържат групи от индивиди. Също така концепцията за международната система е особено важна и съществена за неореализма (структурния реализъм), при който анализът е центриран върху първото ниво – системата, а настоящото изследване обяснява международните отношения в тази парадигма.

Концепцията за международните системи създава рамка за изучаването на международните отношения през точно определен период и увеличава перспективите за разработване на „теоретичен подход, насочен към дадена степен на всеобхватност” (Rosecrance 1963: 267). Джордж Моделски дефинира международната система като социална система, която притежава структурни и функционални изисквания. За него тя е комплекс от обекти заедно с отношенията между тях и между техните качества, съдържа модели на поведение и взаимодействие между колективи (нации) и индивиди, които действат от тяхно име (Modelski 1961: 121-122). За Джеймс Доуърти и Робърт Пфалцграф

¹ Най-широко развитие **теорията за системите** получава в САЩ. Тя се популяризира в изследванията на известни американски теоретици на международните отношения като Мортан Каплан, Стенли Хофман, Джордж Моделски, Карл Дойч и др. Във времето на Студената война теоретичните изследвания на международните отношения не са особено популярни в Източния блок. Едва след 70-те години на XX в., в СССР се оформя малък екип от теоретици на международните отношения, групирани около В. Гантман, който възприема системния подход (по-подробно вж: Гантман 1984; Поздняков 1976).

системата е централна концепция за изследване на международните отношения, която запазва своята значимост и в началото на XXI в. (Доуърти, Пфалцграф 2004: 200). Сходно мнение изразява и Георги Стефанов, който определя международната система „като нещо, което е цялостно, чрез което по-добре могат да се обяснят измененията на отделните ѝ елементи, да се разкрие тяхното значение и място и, което е особено важно, да се изгради теоретичен модел” (Стефанов 1997: 24).

В настоящото изследване, центрирано върху формирането на Двуполусния свят, системата също се използва като базова предпоставка и предпочетено ниво за анализ на международните отношения. Приема се, че международните политически системи са хипотетични модели на взаимодействие, които са по-малко централизирани и не толкова „видими”, както вътрешнодържавните. Според автора на настоящото изследване, международните системи представляват модела на взаимоотношения между различни външнополитически субекти и не са просто съвкупност от държави. Най-важното за всяка система е, че цялото е по-голямо от съставните си части и че системите могат да предизвикват резултати, които не са предвидени от нито един от участниците в тях (по-подробно вж: Хинкова 2012: 22).

Други системни теории изследват връзката и разликата между „международна система” и „международна общност”. С този проблем се занимават теоретици от т.нар. английска школа като Хедли Бул, Мартин Уайт, Тим Дън и др. Според тях, международната общност се базира на формалното равенство (суверенитета), заедно със структура, която включва споделени правни принципи и норми за поведение. При нея винаги е налице взаимодействие под формата на дипломатически комуникации или сключване на споразумения. За да възникне международната общност, е необходимо да съществува международна система. Самата система обаче може да съществува и без наличието на международна общност (по-подробно вж: Доуърти, Пфалцграф 2004: 171-173).

При използването на системата за обяснение на международната политика някои автори като Кенет Уолц се съсредоточават единствено върху нейната структура и смятат, че тя създава интерактивни модели на поведение на агентите (държавите), които се променят заедно с нея. Тази гледна точка е споделена от повечето представители на

неореализма. Други като Стенли Хофман смятат, че това не е достатъчно, че взаимодействието между агентите формира структурата, която на свой ред влияе на взаимодействията. Джордж Моделски дефинира международната система като социална система, притежаваща структурни и функционални изисквания. Разглеждайки подробно теоретичния дебат за международната система, Доуърти и Пфалцграф стигат до извода, че важен ключ за разбиране на широко мащабните исторически промени лежи в отношенията структура – агенти, които не са еднопосочни (по-подробно вж: Доуърти, Пфалцграф 2004: 153-171).

Според Джоузеф Най, „могат да се разграничат два аспекта на системите – структура и функциониране. Структурата се свързва с разпределението на силите, а функционирането се отнася до моделите и начините на взаимодействие, характерни за нея. Структурата и функционирането си влияят взаимно и могат да претърпят промени, но структурата е по-основна и се променя по-бавно от функциите на системата” (Най 1998: 49). Георги Стефанов също разграничава два аспекта на системата – структура и функциониране – като, според него, „промените в структурата са по-трайни и по-дълбоки от всички други промени в системата, защото засягат вътрешния ред (...) те променят самия начин на функциониране и са свързани с развитието на системата” (Стефанов 1997: 47-48). Последните две виждания се споделят и от автора на настоящото изследване и затова възникването на Двуполусния свят, като трета международна система, се изяснява чрез анализ както на структурата, така и на нейното функциониране.

Структурата на международната система включва – *брой и видове участници и разпределение на потенциала сред тях*. Тя осигурява рамката, в която участниците (държави и организации) реагират и се свързват едни с други. Отразява и закрепва закономерностите на установен ред в международните отношения. Изясняването на структурата на международната система винаги се свързва с идеята за „полюсност”, а тя се съдържа в анализа, който трябва да обясни как алтернативните структури влияят върху поведенческите модели на държавите. Когато се говори за полюси, се разбира броят на държавите и техните възможности в рамките на системата. Сред изследователите има относителен консенсус, че структурата може да бъде **двуполусна**, когато в световната политика господстват два центъра на сила, независимо дали това са две големи държави,

две коалиции или две съюзнически системи, или **еднополюсна**, когато има една преобладаваща сила.

Като най-ярък пример за двуполусна структура често се дава блоковото разделение по време на Студената война. Това е много популярно виждане, което в настоящото изследване се подлага на преценка. В предложения тук анализ границите на Двуполусния модел са разширени назад във времето и неговото формиране се изяснява чрез изследване на причините за групиране на държавите в два центъра на сила (полюса), което се осъществява в двете десетилетия преди Първата световна война. След разпадането на блоковете и Съветския съюз в международната среда се създават реалности, които могат да бъдат изведени като съвременен пример за „придвижване” към еднополюсна структура. Тя се моделира, защото САЩ, поради липсата на реален опонент, се озовават в позицията на свръхзначимост. В миналото също има периоди на хегемония, които формират еднополюсен свят.² В повечето случаи те са кратки, заради високата цена, която изисква запазването на позицията на доминираща държава. Закономерният упадък на еднополюсния свят винаги е последван от период на дифузия на силата и съревнование между съперниците. Точно на това се дължи и нарасналата динамика в международните отношения в началото на ХХІ век.

Има и трети вариант – на **многополюсна** структура на системата, когато силата е съсредоточена в три или повече центъра. Такава е структурата на международната система „Метерних”, разположена в първата половина на ХІХ в., в която основните актьори са пет – Великобритания, Русия, Австрия, Прусия и Франция. Съществува и модификация на многополюсната структура, при голям брой приблизително равни по сила държави и тогава се говори за ***широко разпространено разпределение на силата*** (по-подробно вж: Най 1998: 50). Такова разпределение на силата има в международната система „Реалполитик”, разположена във втората половина на ХІХ век. Тогава към значимите фактори в международните отношения се присъединяват Германия и Италия, след тяхното обединение. Извъневропейски държави, като САЩ и Япония, също се включват в

² В историята на международните отношения има държави, които заемат позиция на свръхзначимост в различни епохи – последователно Португалия и Испания (иберийският ред), последвани от холандското господство, заместено от морското доминиране на Великобритания и, в крайна сметка, налагането на Съединените щати. Те базират своята хегемония на морската си сила, но има и континентални държави, които успяват да постигнат хегемонна позиция – Франция например в края на ХVІІ и на ХVІІІ век.

международните отношения и участват активно в дипломацията и политиката на системата „Реалполитик“ (по-подробно вж: Хинкова 2012: 332-337; 500-531).

Структурата на системата предлага едно доста общо обяснение, но само по себе си то не е достатъчно. За да се постигне по-пълнен анализ на международните отношения, е необходимо да се погледне отвъд нея и да се види **как тя функционира**. Това означава да се анализира обичайният модел на взаимодействие между държавите, как те участват в дипломацията и политиката през съответния период (система), спазват ли правилата (принципите) в международните отношения. Според Джоузеф Най, функционирането на международната система се определя от три неща: първо – от структурата на системата, после – от подбудите и възможностите на държавите за сътрудничество и на трето място – от това дали държавите са революционно настроени или въздържани в целите, които си поставят и в средствата за тяхното постигане. Той изхожда от разбирането, че повечето системи имат някои основни правила (принципи) и процедури, и анализира как **целите** на държавите влияят върху международните отношения. Смята, че в зависимост от тях една международна система може да функционира стабилно или революционно, ако държавите приемат или се противопоставят на установените правила (Най 1998: 51).

Георги Стефанов също подчертава, че стабилността на системата се влияе от интересите на държавите и тяхното поведение. Според него, „различията на интересите – съвпадащи или противоположни – предизвикват пораждаването на две тенденции, от които зависи структурата на системата. Преобладаването на съвпадащи интереси предизвиква центростремителни тенденции, активизира различните форми на интегриране. Обратно на това, преобладаването на противоположни интереси предизвиква центробежни тенденции, активизира дезинтеграционните процеси в системата“ (Стефанов 1997: 49). Тези виждания също се споделят от автора на настоящото изследване и в четвъртата част на първа глава формирането на Двуполусния свят се разглежда, от една страна, през анализа на центробежните тенденции, които водят до изчерпването на международната система „Реалполитик“ в последното десетилетие на XIX век. От друга страна, се изследват причините, водещи до съвместимост на интересите и целите и съответно до групиране на държавите в два центъра на сила, от които възниква Двуполусният свят.

Функционирането на една международна система се влияе не само от външнополитическите цели на държавите, а и от *средствата*, които те използват, за да ги реализират. Различните средства (дипломация или война) могат да имат стабилизиращо или дестабилизиращо въздействие върху системата. Могат дори да я променят съществено и да предизвикат възникването на „нов ред” в международните отношения, което означава възникването на нова система. Вече беше споменато, че такова влияние имат революциите от 1848 г. и Кримската война от 1853-56 г., които очертават края на системата „Метерних” и началото на системата „Реалполитик” (по-подробно вж: Хинкова 2012: 323-332). За някои от структуралистите смяната на системите през XIX в. настъпва по-късно, през 1870 г., когато се осъществява обединението на Германия и разпределението на силите в Централна Европа се променя значително. Те обаче вземат под внимание само структурата на системата и действително, в средата на века, тя се запазва и остава многополюсна с пет центъра на сила. Модифицира се във вариант, известен като „широко разпространено разпределение на силата”, защото се увеличава броят на държавите, които оказват влияние върху международната среда. Външнополитическите цели и средства обаче са променени още по-време на Кримската война. От средата на века те се насочват към утвърждаването на националните интереси и пренебрегват моралните външнополитически съображения, характерни за международната система „Метерних”. Това води до пълното отхвърляне на легитимизма като принцип в европейската политика и до формулирането на нова цел – защита на националния интерес, която се осъществява и чрез война, и чрез дипломация.

Смяната на системите като израз на динамиката в международната среда

Всеки международен ред (система) има условни граници, в които възниква, утвърждава се и постепенно се изчерпва, за да бъде заменен от следващия. Тези условни граници се избират със съображения, които са характерни за теорията на международните отношения и са свързани с моделирането на теоретични конструкции. Самата смяна на международните системи всъщност показва динамиката в международните отношения в най-обобщен вариант и извежда тенденциите в тяхното развитие. Очертава и отделните етапи в световната политика. В рамките на два века – XIX и XX , когато вече можем да

говорим за съществуването на международни системи, имаме четири такива. Първата международна система „Метерних” се създава около ценности и принципи, приети по време на Виенския конгрес. Той се свиква по волята на победителите на Наполеон и създава следвоенното статукво, което може да бъде наречено както Виенски ред или Конгресна Европа, така и система „Метерних”. Това статукво определя дипломатическата активност и външната политика на петте европейски Велики сили (Австрия, Великобритания, Прусия, Русия и Франция) и продължава четири десетилетия.

В този период външната политика на водещите държави се прави с ирационални (морални) съображения и по дефиниция е центрирана в „защита на морала, религията и справедливостта”. На практика, тя се насочва към възстановяване на монархическата институция и легитимното управление. Три от Великите сили – Австрия, Прусия и Русия – дори се обединяват в християнска общност, известна като Свещен съюз. Всички, дори монархическа Франция, са готови да се противопоставят на повторението на френския революционен „експеримент” и взаимодействат, за да възстановят статуквото отпреди френската революция (1789). Поради това същността на системата „Метерних” най-кратко може да се определи като „дипломация на реставрацията”. Това обаче е „замразяване” на историята, което не може да продължи дълго. Във Виенския ред, под привидната стабилност, основана на легитимизма и равновесието на силите, „дреме” вулканичната мощ на националната идея и националните движения, които избухват в три революционни вълни. Последната – от 1848 г. има европейски мащаб, засяга всички държави на стария континент и показва, че нормите на Виенския ред (системата „Метерних”) губят своята ефективност.

От средата на века националните революции създават условия за възникване на следващата международна система – „Реалполитик”, която обхваща втората половина на XIX век. В нея дипломатията и политиката на водещите държави променя значимо своята мотивация и вече е насочена към защита на националния интерес и утвърждаване на националната държава. Това променя начина на функциониране на системата и показва, че европейските Велики сили се „връщат” към ценностите на модерното време и френската революция и водят външна политика с рационални съображения (в името на интересите). Като последица, империите губят част от своята територия и се образуват нови национални държави – Обединена Германия и Обединена Италия. След тяхното

възникване политическата карта на Европа се променя съществено и става „по-цветна”. Значимо се променя и разпределението на силите, защото се увеличава значението на „центъра” спрямо периферията на стария континент. Освен това, през втората половина на XIX век, или казано по друг начин – в системата „Реалполитик”, в международните отношения се включват и нови фактори, като САЩ и Япония, които са разположени далече на запад и на изток от Европа. Участието на тези извъневропейски фактори в световната политика не е значимо и те остават регионални фактори до края на системата „Реалполитик”.

В края на XIX и началото на XX в. се осъществява дългият преход към следващата (третата) система – Двуполусния свят, който е обект на настоящето изследване.³ Самият преход продължава повече от двадесет години и в него се осъществява своеобразно групиране на водещите държави в два центъра на сила (променя се структурата). Те се материализират в двете коалиции – Антантата и Централните сили, и стават видими в подготовката на Първата световна война. Така се оформя нов ред в международните отношения, който, освен новата структура, се крепи върху нови ценности – съюзническите ангажименти и нови подходи – колективната сигурност, т.е. променя се и начинът на функциониране на системата. В него се създава значима динамика и устойчива конфронтация в дипломацията и политиката, които водят до две „горещи” световни войни и до продължилата почти половин век Студена война. В Двуполусния свят мотивацията за външна политика става еkleктична и съдържа както защита на националния интерес, така и отстояване на съюзническите ангажименти. Това означава, че имаме натрупване на рационални и на ирационални (морални) съображения в дипломацията и политиката през XX век, като преобладава отстояването на съюзническите ангажименти. По този начин, доброволно или не, се създават наднационални субекти в международните отношения, които „пренасят” външната политика от национално на регионално ниво и създават по-голям външнополитически потенциал.

След 1990 г. започва изграждането на „нов международен ред”, чрез бавното и не еднопосочно модифициране както на структурата на системата, така и на нейното функциониране. Това показва, че Двуполусният свят вече не е ефективен като среда за

³ Същността и основните характеристики на Двуполусния свят са разгледани подробно в последната част на първа глава

външна политика и международните отношения се развиват в преход към четвъртата система. Повече от две десетилетия тя не е напълно изградена и носи названието постбиполярен свят. В експертните среди и публичното пространство много активно се дискутира неговата структура и същност, тъй като те са в развитие и не са еднозначни. Това дава основание да се моделират различни **варианти за постбиполярния свят**.

Първият вариант предполага *връщане към двуполюсна международна среда*, защото има устойчиви рецидиви от предишната система, които се изявяват най-пряко при поляризирането на международната намеса при регулирането на локални конфликти (войните на Балканите, в постсъветското пространство, в Ирак и Афганистан; иранската ядрена програма; динамиката в Северна Африка и Близкия изток след т.н. Арабската пролет) и особено отчетливо по време на украинската криза през 2014 г. Това, което запазва елементи на двуполюсния свят след края на Студената война е дългата традиция, натрупана в продължение на сто години. Именно нейното влияние, в първите двадесет и пет години след разпадането на блоковете, създава възможности да се реставрира двуполюсната конфронтация. Същевременно настъпват значими промени, които ограничават перспективата на този вариант. Те се изявяват най-вече в промяна на утвърдени принципи като суверенитета. Неговото прилагане в Двуполюсния свят е безусловно, а в постбиполярния той отстъпва пред защитата на човешките права (в Косово, Либия, Крим, Сирия и други конфликти). Освен това, новите полюси не са „твърди“, защото държавите се съюзяват гъвкаво и променящо се в различните конфликти. Съюзите не се формират по идеологически съображения, а следват логиката на конкретни и краткотрайни интереси. Въпреки това остава възможността в постбиполярния свят да се очертаят идеологически полюси около противопоставянето „Запад“ – „Антизапад“. От една страна, то се проявява в ислямския тероризъм и се натрупва във войните в мюсюлманския свят под формата на религиозна мотивация и цивилизационна конфронтация. С тях се отхвърля западният модел на политически плурализъм и в този контекст новите идеологически полюси се очертават като „демокрация“ – „теокрация“. Антизападна политика (срещу САЩ и ЕС) може да се различи и в позицията на Русия, Китай и други регионални фактори по конкретни казуси (Сирия, Иран, Украйна) и в създаването на обединения като БРИКС, в който членуват Бразилия, Русия, Индия, Китай и Южноафриканската република.

В началото на новия международен ред (след Студената война) се създават и възможности за „управление” на света от един център чрез позицията на свръхзначимост на САЩ, която е най-изявена през последното десетилетие на XX век. Според този вариант международната система може да се развие като *еднополюсен свят*, при който има държава хегемон. Такъв вариант наистина се развива в рамките на едно десетилетие след разпадането на блоковете и факторите, които го моделират са както в международната среда, така и в потенциала на самата държава. Външните фактори са центрирани в новата реалност, възникнала след разпадането на Източния блок и Съветския съюз (СССР). В тези условия САЩ нямат равен по потенциал външнополитически субект, който да е конкурент в международната среда. В последното десетилетие на XX век те са и единствената държава, притежаваща всички онези вътрешни характеристики, които създават значим външнополитически потенциал. На първо място *политическа легитимност*, защото имат управленски модел, който е желан и привлекателен за другите държави. Той включва многопартийно управление, пазарна икономика и защита на човешките права. Като втори вътрешен фактор могат да се изведат *икономическите възможности* на страната, защото в нея има висок стандарт и мощни трансатлантически международни компании, които определят световния пазар. На трето място – външнополитическият потенциал на САЩ нараства от *военните възможности* – ядрена държава със значимо военно производство и високо технологично въоръжаване, държава, притежаваща голям брой сухопътни, военноморски и военновъздушни сили, които са много мобилни и се намесват активно в редица регионални конфликти. Съединените щати са и една от водещите страни при внедряването на *модерните комуникации и технологии* (Интернет и други виртуални пространства), които правят държавите в постбиполярния свят по обвързани и взаимозависими.

Теоретичният дебат и разнообразието на изследователските подходи за формирането на еднополюсния свят след разпадането на блоковете формира множество интерпретации, които могат да се структурират в две полярни виждания. Първото се базира на класическата теория за баланса на силите и, според него, съществуването на един полюс е опасно и води до нестабилност. Съществуването на държава хегемон

предизвиква другите страни и ги насочва към обединяване срещу нея.⁴ Естествено възниква въпросът – кой в постбиполярния свят може да насърчи обединяването на другите държави срещу САЩ – ЕС, Китай, Русия или някои регионални общности. В реалната политика през 90-те години на XX век няма нито възможности, нито намерения някой от тях да организира ефективно противопоставяне на Съединените щати. Дори напротив, повечето от държавите от бившия Източен блок приемат американското превъзходство с доверие, насочват се към интеграция в НАТО и разчитат на значимия потенциал на Съединените щати, за да гарантират своята сигурност.

Тези реалности дават аргументи за отстояване на второто виждане – че еднopolюсният свят е стабилен и допринася за мира. То се споделя от Уилям Уолфър и други изследователи на постбиполярния свят, които изтъкват, че държавата хегемон е толкова силна, че никакъв съюз от други държави не може да я балансира (Wohlforth 1999: 9; Mastanduno 1997: 44-98). Те разсъждават най-вече върху въпроса колко може да продължи еднopolюсната система и систематизират факторите, които моделират перспективата на еднopolюсният свят. На първо място поставят волята на държавата хегемон да запази своята позиция, като разработи ефективна външнополитическа стратегия и се ангажира многопосочно със стратегическо присъствие в различни региони. Точно това се случва през първото десетилетие на постбиполярния свят, когато САЩ участват в регулирането на конфликти в широк периметър (в Близкия Изток; на Балканите; в Азия и Африка) и утвърждават своята позиция на свръхзначимост. Факторите, които работят срещу държавата хегемон са структурирани като външни – ако другите държави успеят да изградят конкурентен потенциал и вътрешни – ако САЩ са много ангажирани с вътрешни проблеми и не могат или не искат да отговорят на предизвикателствата на външната среда и заплахи. Точно такива са приоритетите при управлението на президента Обама и САЩ подлагат на преоценка своето участие в конфликтите в Ирак и Афганистан. Позицията на държава хегемон може да бъде уязвима

⁴ **Балансът на силите** е централна, организираща концепция за взаимоотношенията между суверенните държави, които търсят сигурност чрез уравнивяване на силите. Тя е най-старата, най-дълго задържалата се и най-оспорваната от всички теории за международната политика. Също така има ранга на основен принцип в международните отношения, който е юридически признат. Самият термин „баланс на силите“ означава едновременно саморегулираща се система и политика; универсална тенденция и принцип (норма) за поведението на държавите и се разбира многозначно – като ситуация, закон, политика, концепция или система (по-подробно вж: Хинкова 2012: 50-59).

и ако тя започне да се разоръжава, ако се откаже от ефективните стратегии за убедително присъствие в различни региони, или – ако загуби икономическата и технологическата си база.

Авторът на настоящото изследване се придържа към първото виждане и споделя разбирането, че перспективата на еднopolюсният свят е ограничена във времето. Смята, че както в повечето случаи, така и в прехода към постбиполярния свят, хегемонията е кратка и еднopolюсната система е неустойчива. Аргументи в защита на това са съображенията, че позицията на свръхзначимост е скъпа, изтощителна и намалява икономическите възможности. Също така, създава много противници, а от това се губи и политическа легитимност. От началото на XXI век възникват и реалности, които показват, че перспективата на еднopolюсният вариант се „свива”. Това са най-вече съвременните заплахи (трафик на хора и дрога, тероризъм, организирана престъпност и екологични катастрофи), които имат трансграничен характер и нито една държава не може да се справи сама с тях. В първите две десетилетия от новия век се активизират и така наречените нетрадиционни конфликти (сблъсъкът между глобалните компании и националната идея; конфликтът богати – бедни; цивилизации срещу универсализъм; виртуалност срещу реалност и ресурсните войни). Те нямат конкретно териториално измерение и в тях се отдава значение на субекти, чието влияние и мощ нарастват. Това налага взаимодействие между държавите в постбиполярния свят и все по-убедително моделира полицентрична структура в международната среда.

Третият вариант, в който може да се развие постбиполярният свят – **многополюсният**, се моделира чрез създаването на нови центрове на сила и това става все по-видимо във второто десетилетие на XXI век. Новата полицентричност обаче е различна от тази от XIX век и времето на международните системи „Метерних” и „Реалполитик”. В новия век се оформят географски центрове на сила, когато определени държави или региони – Китай, Русия, Индия, Турция или ЕС, – се развиват като важни фактори в международните отношения. Те активно заявяват своето участие в световната политика и създават стратегическо присъствие в критични, уязвими точки на сигурност. Съществуват и функционални полюси, които се формират чрез световни (ООН) и регионални

организации, които възникват на всички континенти.⁵ Те имат нарастваща роля при управлението на конфликти в постбиполярния свят и при утвърждаването на позициите на регионални фактори (държави или общности). Третият вариант има широка перспектива и защото взаимодействието в съвременните международни отношения е без алтернатива. То е продиктувано не само от заплахи, а и от интереси, тъй като при всяка по-мощна война има огромни икономически загуби за държавите и за транснационалните компании и те са заинтересовани тя да бъде избегната.

⁵ В Европа (ОССЕ, Европейски съюз, НАТО, ЦЕФТА, Общност на независимите държави (ОНД); в Западното полукълбо (Централноамерикански общ пазар, Андски пакт, Меркосур, НАФТА, Карибска общност); в Африка (Съюз на арабския Магреб, Икономическа общност за развитие на Западна Африка (CEDEAO), Икономически и валутен съюз на Западна Африка, Икономическа и валутна общност на Централна Африка (СЕМАС), Общност за развитие на Южна Африка (SADC), Митнически съюз на Южна Африка (SACU); в Близкия Изток и Азия (Съвет за сътрудничество в Залива (ССГ), Асоциация на нациите от Югоизточна Азия (АСЕАН), Търговско споразумение за по-тесни икономически отношения между Австралия и Нова Зеландия (Anzcerta).